

THOMAS HOBBS

Leviatanul

Traducere, introducere și note de
ALEXANDRU ANGHEL

EDITURA HERALD
București

CUPRINS

<i>Introducere</i>	v
<i>Notă asupra traducerii</i>	xviii
<i>Cronologie</i>	xxi

LEVIATANUL

Epistolă către Francis Godolphin	3
Introducere	5

Partea întâi: despre om

I. Despre senzație	9
II. Despre imaginație	11
III. Despre consecvența sau șirul închipuirilor	17
IV. Despre vorbire	23
V. Despre rațiune și despre știință	32
VI. Despre începuturile interioare ale mișcărilor voluntare, numite indeobște pasiuni, și despre cuvintele prin care sunt exprimate	39
VII. Despre finalurile sau rezoluțiile discursului	49
VIII. Despre virtuțile de obicei numite intelectuale și despre defectele lor contrare	52
IX. Despre diferitele subiecte ale cunoașterii	64
X. Despre putere, valoare, demnitate, onoare și vrednicie	66
XI. Despre deosebiriile dintre moravuri	74
XII. Despre religie	81
XIII. Despre condiția naturală a omenirii, în ceea ce privește fericirea și mizeria ei	94

I. Despre prima și cea de-a doua lege naturală și despre contracte	99
II. Despre alte legi naturale	111
III. Despre persoane, autori și lucruri personificate	125

Partea a doua: despre comunitatea civilă

IV. Despre cauzele, nașterea și definiția comunității civile	131
V. Despre drepturile suveranilor prin instituire	136
VI. Despre diferitele tipuri de comunități civile prin instituire și despre succesiunea la puterea suverană	145
VII. Despre dominația paternă și cea despotică	155
VIII. Despre libertatea supușilor	164
IX. Despre sisteme supuse politice și private	174
X. Despre miniștrii publici ai puterii suverane	186
XI. Despre hrănirea și reproducerea unei comunități civile	191
XII. Despre sfaturi	197
XIII. Despre legile civile	204
XIV. Despre infracțiuni, dezvinovățiri și atenuări	225
XV. Despre pedepse și despre răsplăți	239
XVI. Despre acele lucruri care slăbesc o comunitate civilă sau care contribuie la destrămarea ei	247
XVII. Despre funcția reprezentantului suveran	257
XVIII. Despre regatul lui Dumnezeu prin natură	272

Partea a treia: despre comunitatea civilă creștină

XIX. Despre principiile politicii creștine	283
XX. Despre numărul, vechimea, țelul, autoritatea și interpretii cărților Sfintei Scripturi	288
XXI. Despre semnificația cuvintelor spirit, inger și inspirație în cărțile Sfintei Scripturi	298

XXII. Despre semnificația pe care o au în Scriptură cuvintele regatul lui Dumnezeu, sfânt, sacru și sacrament	309
XXIII. Despre cuvântul lui Dumnezeu și al profeților	316
XXIV. Despre miracole și rostul lor	330
XXV. Despre semnificația pe care o au în Scriptură viața veșnică, iadul, mântuirea, lumea ce va să vină și răscumpărarea	338
XXVI. Despre semnificația avută în Scriptură de cuvântul Biserică	352
XXVII. Despre drepturile regatului lui Dumnezeu în Avraam, Moise, marii preoți și regii lui Iuda	355
XXVIII. Despre funcția binecuvântatului nostru Mântuitor	364
XXIX. Despre puterea ecleziastică	371
XXX. Despre ce este necesar pentru a fi primit în regatul cerurilor	437

Partea a patra: despre regatul întinericului

XXXI. Despre întinericul spiritual izvorât din interpretarea greșită a Scripturii	451
XXXII. Despre demonologie și despre alte relicve ale religiei neamurilor	474
XXXIII. Despre întinericul ce izvorăște din filosofia deșartă și din tradițiile fanteziste	493
XXXIV. Despre beneficiul ce izvorăște dintr-un astfel de întineric și cui îi revine	509
Recapitulare și concluzie	518

<i>Bibliografie</i>	528
---------------------	-----

INTRODUCERE

1. Războiul civil, stabilitatea politică, relația dintre Stat și Biserică, libertatea individuală și de conștiință, credința privată, educația, pacea sunt tot atâtea teme care l-au frământat pe Hobbes și care astăzi, poate mai mult decât oricând, ne frământă și pe noi, martorii unei epoci în care nu se mai vorbește atât de mult despre „prosperitate” și „emancipare”, cât despre „pace” și „libertate”, despre „toleranță” și „stabilitate”. Astăzi, atacurile teroriste săvârșite – ca să folosim cuvintele lui Hobbes – „fie printr-o uneltire secretă, fie prin complicitate cu alții” (*Lev.* XIII.1)¹, precum și migrațiile provocate de conflictele din Orientul Mijlociu par să ne ducă cu gândul la acea instabilitate generatoare de război civil pe care Hobbes o detesta atât de mult. Neîncrederea în clasa politică, demagogii preocupați „de aplauzele pentru cuvântările lor pestrițe, țesute din firele sau din peticele multicolore ale diferiților autori” (XXV.15) și credințele (generatoare de xenofobie și de ură) întemeiate nu pe rațiune și pe fapte, ci pe revelațiile și pe doctrinele ce promet o lume sau o societate mai pură pe Pământ sau în ceruri ne pot împinge spre acea stare de nesiguranță și incertitudine în care „viața omului este singuratică, sărmană, josnică, sălbatică și scurtă” (XIII.9) – o stare fără repere morale și fără o autoritate lumească vădită și recunoscută, unde fiecare este nevoit să se bazeze pe propriile forțe, adică o stare în care statul nu îți mai poate garanta *siguranța și apărarea*.

Structura ideilor și chiar planul publicării operelor² lui Hobbes au fost influențate de frământările religioase, politice și sociale ale vremii, în

¹ Pentru o discuție legată de relevanța și interesul pentru filosofia politică hobbesiană în contextul recrudescenței terorismului din ultimii ani, vezi D.L. Williams, „Hobbes and Terrorism”, *Critical Review: A Journal of Politics and Society*, 21:1 (2009), pp. 91-108; și J. Gray, „Islamist Terror, Security and the Hobbesian Question of Order”, *New Statesman*, 8 dec. 2015.

² Pe la începutul anilor 1640, Hobbes concepuse un proiect filosofic și științific tripartit (gândit ca alternativă la filosofia aristotelică ce domina universitățile de atunci) pe care nu a apucat să îl publice în ordinea stabilită inițial și care cuprindea (1) refundamentarea filosofiei pe baze materialiste (*De corpore*, 1654); (2) analiza omului, a facultăților și pasiunilor sale (*De homine*, 1658); și (3) o expunere a perspectivei sale asupra filosofiei morale și politice (*De cive*, 1642) – toate fiind teme care se regăsesc într-o măsură mai mare sau mai mică în *Leviatanul*.

special de Războiul Civil Englez (1642-1651)¹ și de Războiul de Treizeci de Ani (1618-1648), ultimul fiind considerat de unii experți un război (la origine) eminentemente religios. Astfel, trăind în secolul al șaptesprezecelea, Hobbes este produsul unei epoci în care vechea ordine socială, politică (în special teologia politică²) și științifică (mai ales de tip aristotelic) începea să se destrame și în care se făcea simțită totodată o nouă paradigmă (filosofică, științifică și politică) la care Hobbes și-a adus o contribuție incontestabilă, alături de nume precum Galileo Galilei, Francis Bacon, René Descartes, Pierre Gassendi, Christiaan Huygens, Robert Boyle, Gottfried W. Leibniz și, nu în ultimul rând, John Locke.

2. Preocupările lui Hobbes – atât în *Leviatanul*, cât și în celelalte tratate ale sale – nu țin numai de legitimarea și limitarea exercitării publice a puterii în cadrul unui stat sau al unei „comunități civile” (*commonwealth*). Sistemul său presupune o analiză interconectată – bazată pe o ontologie și o filosofie naturală golite de metafizica scolastică medievală – a naturii limbajului, a rațiunii și a cunoașterii, a sentimentelor și emoțiilor umane și, nu în ultimul rând, a problemelor fundamentale ce țin de moralitate și de religie. El încearcă să așeze psihologia, filosofia și principiile politice pe noi fundamente, urmărind un scop eminentemente practic – *pacea și fericirea* omului – și crede că aceste lucruri nu pot fi asigurate decât prin instituirea și menținerea unei puteri suverane incontestabile, numită de el „Leviatanul”.

Leviatanul sau materia, forma și puterea unei comunități ecleziastice și civile, apărut în limba engleză³ în 1651, când Hobbes se afla într-un exil autoimpus la Paris, reprezintă una dintre cele mai importante, mai influente și mai discutate cărți scrise vreodată, comparabilă cu *Republica* lui Platon și *Principele* lui Machiavelli. Deși este rodul unor vremuri tulburi

¹ Război care a culminat cu decapitarea publică, din ianuarie 1649, a regelui Carol I al Angliei.

² Pentru o discuție despre importanța teologiei politice în creștinism și despre decăderea ei în fața transformărilor ce au început odată cu Renașterea, vezi M. Lilla, *The Stillborn God: Religion, Politics, and the Modern West*, Vintage, 2008.

³ În 1668, Hobbes publică și versiunea latină, care diferă în unele puncte de versiunea engleză și are un caracter mai tehnic, aceasta fiind calea prin care ideile din *Leviatanul* au ajuns la gânditorii din alte țări, care nu cunoșteau engleza și printre care se număra și Spinoza (lucru vizibil mai ales în *Tratatul teologico-politic*, pe care îl publică anonim în 1670).

ce au cuprins Europa secolului al șaptesprezecelea, argumentele, soluțiile și problemele ridicate de Hobbes în *Leviatanul* au reușit să străbată veacurile, fiind supuse unor noi critici și analize odată cu fiecare generație care s-a succedat în planul intelectual european¹.

Având în vedere epoca în care a apărut, nici nu trebuia să pătrunzi în textul tratatului pentru a fi scandalizat atât de titlu, cât și de imaginea – care s-a dovedit extrem de puternică în istoria filosofiei politice – de pe frontispiciul cărții. În primul rând, prin folosirea conjuncției coordonatoare copulative plasată între *ecleziastic* și *civil*, titlul anunță argumentul central al lui Hobbes: problemele seculare și cele religioase intră sub jurisdicția unei singure autorități, marcând practic, în istoria relației dintre Stat și Biserică, ideea *subordonării*² Bisericii față de puterea seculară, idee care, în timp, prin contribuția unor gânditori din Anglia, Franța și America³, se va transforma în *separarea* celor două puteri. Cealaltă componentă a titlului – *leviatanul* – are la bază monstrul marin din Cartea lui Iov, despre care se spune că „pe pământ el nu-și află perechea”⁴, Hobbes furnizând astfel imaginea unei puteri insurmontabile, despre care afirmă că este un „Dumnezeu muritor” (XVII.13) și „un om artificial, dar cu o statură și o forță superioare celor ale omului natural, pentru a cărui protecție și apărare a fost conceput” (Intr. 1).

Într-adevăr, pe frontispiciul cărții nu apare un monstru marin, ci o figură umană impunătoare alcătuită din nenumărate figuri umane

¹ Până aproape de începutul secolului al douăzecilea, unii dintre marii teoreticieni ai filosofiei și ideilor politice și-au construit propriile interpretări și sisteme prin raportare (critică sau favorabilă) la doctrina lui Hobbes, influența sa simțindu-se mai ales la nivelul *simbolurilor* politice (vezi M. Walzer, „On the Role of Symbolism in Political Thought”, în *The Self and the Political Order*, T.B. Strong (ed.), NYU Press, 1991, pp. 64-76).

² Rousseau avea să observe foarte corect, în *Despre contractul social*, că „dintre toți autorii creștini, filosoful Hobbes este singurul care a văzut corect atât răul, cât și îndreptarea și care a îndrăznit să propună unirea celor două capete ale vulturului și reducerea lor la unitatea politică, fără de care niciodată nu va exista stat ori guvernământ bine alcătuit” (tr. N. Dașcovici, p. 137).

³ Principalul nume vehiculat în acest context este cel al lui John Locke, influențat în mod direct de Hobbes, mai ales în privința teoriei contractualiste; la care se mai pot adăuga numele lui Voltaire, Montesquieu, Diderot și Thomas Jefferson.

⁴ Iov 41:33; vezi *Lev.* XXVIII.27.

minuscule¹. Mesajul vizual este unul clar: pe de o parte, cetățenii sunt perfect incorporați în statul a cărui forță „nu-și află perechea”, iar pe de alta, statul sau suveranul este reprezentantul tuturor cetățenilor, fără a le elimina însă individualitatea, care este mărginită doar de legile civile. În afară de coroana de pe cap, figura gigantică ține în mâini două simboluri ale domniei: în mâna dreaptă, o sabie (ce simbolizează puterea seculară) și în cea stângă, un fel de cârjă arhierască (ce reprezintă puterea spirituală), iar faptul că sabia se află în mâna *dreaptă* – despre care se știe că, tradițional vorbind, are o înțâietate simbolică față de cea stângă – este o dovadă a priorității deciziilor seculare în raport cu cele de ordin spiritual.

2.1. Textul propriu-zis al tratatului își propune astfel să descrie generarea și natura acestui „om artificial”² și pornește de la reconstituirea unității de bază a comunității civile: *omul*. Hobbes trebuie să înceapă cu această dimensiune deoarece ființele umane au o triplă relație cu Leviatanul: în primul rând, după cum am spus deja, oamenii sunt cei din care este alcătuit; în al doilea rând, ei sunt cei care îl creează prin intermediul unui „contract” sau al unei „convenții”; și, în al treilea rând, ei constituie „modelul” după care acest om artificial este alcătuit, un model redus la mecanisme mentale și fiziologice explicate și explicabile pe baza unor principii pur *naturaliste*. În prima parte a cărții (în special în capitolele I-IX), Hobbes nu urmărește să facă o expunere detașată a structurii mentale umane. Principala temă a primelor capitole din prima parte este failibilitatea gândirii umane și posibilele soluții pentru a o remedia. El atribuie înclinația noastră către erori imaginației necontrolate, definițiilor greșite și influenței maligne a scolasticilor și a preoților care susțin și propagă idei absurde și superstiții. Hobbes își propune să îndrepte aceste erori în capitolele IV și V (în capitolul IX oferind o diagramă a ramurilor cunoașterii), iar pe baza definițiilor corectate de el, oferă o listă a pasiunilor ce domină natura umană (cap. VI) și face deosebire între cunoaștere și opinie (cap. VII), revenind din nou la pasiuni pentru a arăta în ce fel ne tulbură acestea gândirea (cap. VIII).

¹ Gravura pe care se bazează imaginea a fost realizată, la indicațiile lui Hobbes, de artistul parizian Abraham Bosse (1603(?)-1676) printr-un procedeu numit *acvaforte*.

² În opinia lui Hobbes, natura însăși este artificială, din moment ce este creația lui Dumnezeu, tot așa cum un ceas sau orice alt mecanism este creat de ființele umane. Creând un om artificial, omul îl imită pe Dumnezeu: „*Pactele și convențiile* prin care părțile acestui corp politic au fost la început create, aduse laolaltă și unite seamănă cu acel *fiat* sau acel «să facem om», rostit de Dumnezeu în momentul creației” (Intr. 1).

NOTĂ ASUPRA TRADUCERII

Cele mai multe persoane vorbitoare de limbă engleză de astăzi, nefamiliarizate cu vocabularul și cu expresiile englezei de secol șaptesprezece, atunci când își propun să citească *Leviatanul* se lovesc încă din primele capitole de formulări și concepte greu de înțeles, fiind nevoite astfel ori să renunțe la lectură, ori să apeleze la diferite ediții „modernizate” ale tratatului lui Hobbes. În acest context, pot spune fără niciun fel de exagerare că, paradoxal, un oarecare avantaj îl au persoanele care pot citi traduceri ale *Leviatanului* în alte limbi – desigur, în condițiile în care traducătorul a înțeles textul de origine și și-a luat cât mai puține libertăți de traducere. După cum bine se știe, nu există traducere perfectă și nici traducere care să nu fie influențată de experiența anterioară și de prejudecățile traducătorului, prin al cărui filtru subiectiv trebuie să treacă materialul.

Astfel, am încercat pe tot parcursul traducerii să păstrez spiritul ce pătrunde textul *Leviatanului*, venind cu observații (în notele de subsol) atât în locurile în care termenii sau expresiile pun mai multe probleme sau au mai multe sensuri – așa cum se întâmplă, de exemplu, cu termenii englezești *honour* (tradus în primul rând prin „onoare”, dar și prin „cinstire” sau „cinstire”, în funcție de context), *faith* (tradus în primul rând prin „credință”, dar și prin „făgăduință”), *worship* (tradus în primul rând prin „cult”, dar și prin „venerare”, „închinare”, „adorare”), *consequence* (tradus, când are sens tehnic, prin „consecvență”, dar și prin „consecință”), *minister* (tradus, când este vorba despre Stat, prin „ministru”, iar când este vorba despre Biserică, prin „slujitor”), *covenant* (tradus în sens modern prin „convenție”, iar în sens biblic prin „legământ”) și *imagination* (tradus, la singular, prin „imaginație”, dar la plural, prin „închipuiri”) –, cât și în locurile în care m-am abătut în mod voit de la traducerea literală, apelând la perifraze sau la alte procedee.

Textul pe care l-am tradus în ediția de față este cel englez, publicat în 1651, folosindu-mă în principal de edițiile Curley (Hackett, Indianapolis, IN,

1994, care conține și traduceri din versiunea latină, ediție în conformitate cu care am numerotat paragrafele și am stabilit subparagrafele) și Gaskin (Oxford University Press, Oxford, 1996). În plus, pentru a verifica și lămurii anumite aspecte ce țin de terminologie, am apelat la versiunea latină a tratatului (*Leviathan, sive de materia, forma, & potestate civitatis ecclesiasticae et civilis*), publicată în 1668, care diferă în multe privințe de cea engleză (vezi Bibliografie, *surse primare*), dar al cărei vocabular latin ne poate oferi o idee mai precisă cu privire la unele sensuri pe care Hobbes le atribuia conceptelor folosite în engleză. Pe lângă observațiile – lămuritoare, sper eu – pe care le-am furnizat în notele adăugate traducerii, se găsesc și unele fragmente traduse din versiunea latină (indicată de cele mai multe ori prin prescurtarea „ver. lat.”) – în stilul ediției Curley –, pe care le-am ales mai mult sau mai puțin arbitrar și în limitele ediției de față, pentru a oferi cititorului român o imagine mai completă asupra ideilor lui Hobbes și asupra modificărilor operate de acesta în textul latin; în aceste condiții, începutul fiecărui fragment latin citat este semnalat în traducerea românească prin acest simbol (|), urmat la capătul porțiunii avute în vedere de nota în care se găsește traducerea propriu-zisă a textului latin.

Pentru citatele biblice ce străbat textul *Leviatanului* am folosit mai multe traduceri românești ale Scripturii, precum și versiuni în latină și în greacă (vezi Bibliografie, *surse primare*), dând întotdeauna întâietate (atunci când există deosebiri și abateri) formulării și conceptelor folosite de Hobbes în propriile citate biblice.

Totodată, legat de aspectul textului sunt unele lucruri pe care le-am păstrat din originalul englez, precum citarea textelor (mai ales biblice) prin folosirea *italicelor*, și nu a ghilimelelor, și păstrarea majusculelor în cazul unor cuvinte sau expresii, procedeu la care Hobbes face apel mai ales atunci când le definește. Întrucât intenționez ca opera lui Hobbes să fie accesibilă cât mai multor cititori, am preferat în schimb să transcriu cuvintele grecești în alfabetul latin.

În fine, de un mare ajutor au fost traduceri în limba română ale unor fragmente din *Leviatanul* – precum cele coordonate de A.-P. Iliescu și de E.-M. Socaciu, la care pot adăuga și traducerea lui M. Mamulea și a lui O. Grama – ale căror opțiuni și soluții terminologice fericite le-am adoptat în propria mea traducere; de asemenea, am ținut cont de unele soluții prezente în traducerea altui tratat al lui Hobbes, *Elementele dreptului natural* și

politic, traducere aparținând lui A.-R. Alecu și lui C. Avramescu, pe care am folosit-o și atunci când am citat din această lucrare timpurie a lui Hobbes (pentru toate aceste materiale, vezi Bibliografie, *surse secundare*).

Sunt astfel recunoscător tuturor acestor traducători, coordonatori și specialiști (din țară și nu numai) fără ale căror eforturi munca mea ar fi avut cu certitudine mai multe neajunsuri decât are acum, *ei fiind cei cărora le dedic această traducere integrală a capodoperei lui Hobbes*.

A. A.

Non est potestas Super Terram quae Comparetur ei Job. 41. 24.

	LEVIATHAN Or THE MATTER, FORME and POWER of A COMMON-WEALTH ECCLESIASTICALL and CIVIL. By THOMAS HOBBS of MALMESBURY. London Printed for Andrew Crooke 1651	
		
		
		
		

Leviatanul

sau

*materia, forma și puterea
unei comunități ecleziastice și civile*

Onorabilului meu prieten
Dl. Francis Godolphin
de Godolphin

Venerabile domn,

Respectabilului dumneavoastră frate, dl. Sidney Godolphin¹, i-a plăcut să creadă în timpul vieții sale că cercetările mele valorează ceva și totodată să mă îndatoreze, după cum știți, prin adevărate mărturii despre buna sa opinie, mărturii mărețe în ele însele și cu atât mai mărețe pentru demnitatea persoanei sale. Căci nu există virtute care să incline un om către slujirea lui Dumnezeu sau către slujirea țării sale, către societatea civilă sau către prietenia privată care să nu se vădească în discuțiile [avute cu el], nu ca fiind dobândită prin necesitate sau impusă de ocazie, ci inerentă naturii sale și strălucind în constituția generală a acestei naturi. Prin urmare, în cinstea sa, prin recunoștința față de el și prin devotamentul față de dumneavoastră, vă dedic cu umilință acest tratat despre comunitatea civilă.

Nu știu cum va fi primit și nici ce lumină va arunca asupra acelor care vor părea că îl apreciază. Căci pe o cale presărată cu aceia care luptă, pe de o parte, pentru o libertate prea mare, iar pe de alta, pentru o autoritate prea mare, este greu să treci printre cele două puncte fără să fii vătămat. Dar cred că eforturile mele de ameliorare a puterii civile nu ar trebui să fie condamnate de către aceeași putere și nici blamate de către persoanele particulare care declară că această putere este prea mare. În plus, nu vorbesc despre oameni, ci (la modul abstract) despre sediul puterii (asemenea acelor creaturi simple, nepărtinitoare din Capitoliul Roman, care, prin zgomotele lor, i-au apărat pe cei care se aflau în interior nu pentru ceea ce erau, ci pentru că erau acolo) și nu cred că îi ofensez decât pe cei aflați în exterior sau pe cei care, aflați în interior (dacă există), îi favorizează pe aceia.

Ceea ce, probabil, i-ar putea ofensa cel mai mult sunt anumite texte ale Sfintei Scripturi pe care le citez într-un scop care nu este acela pe

¹ Francis (1605-1667) și Sidney Godolphin (1610-1643) au fost roialști. Sidney, membru al Parlamentului din 1628 până în 1640, a murit într-o misiune militară și probabil că l-a cunoscut pe Hobbes prin intermediul cercului „Great Tew”; iar Francis, după restaurația Stuartilor (1660), a fost numit guvernator al Insulelor Scilly.

care alții îl folosesc îndeobște. Dar am făcut lucrul acesta cu respectul cuvenit și, de asemenea (având în vedere subiectul meu), prin necesitate, căci ele sunt avanposturile dușmanului pornind de la care atacă puterea civilă. Dacă, în pofida acestui lucru, găsiți că munca mea este în general deplorabilă, vă puteți scuza spunând că sunt un om care își iubește opiniile și care consideră că tot ce spune este adevărat, că l-am onorat pe fratele dumneavoastră și vă onorez pe dumneavoastră și că, pornind de aici, mi-am luat libertatea de a-mi aroga titlul (fără știrea dumneavoastră) de a fi, așa cum sunt,

DOMNULE,

Cel mai umil și mai supus servitor al dumneavoastră,

Thomas Hobbes

Paris, 15/25 aprilie 1651¹

¹ Data de 15 aprilie corespunde calendarului englez din epocă, iar 25 aprilie corespunde calendarului folosit în Franța, bazat pe cel gregorian.

INTRODUCERE

1. Natura (arta prin care Dumnezeu a făurit lumea și prin care o cârmuiește) este imitată de *arta* omului, pe lângă multe alte lucruri, și prin faptul că aceasta poate făuri un animal artificial. Căci, de vreme ce viața nu este altceva decât o mișcare a membrelor, ce își are începutul într-o anumită parte interioară principală, de ce nu am putea spune că toate *automatele* (mașini care se mișcă de unele singure, prin resorturi și roți, asemenea unui ceas) au o viață artificială? Căci ce altceva este *inima*, dacă nu un *resort*; și ce sunt *nervii*, dacă nu o multitudine de *legături*, iar *încheieturile*, dacă nu tot atâtea *roți* care dau mișcare întregului corp, după cum și-a dorit artizanul său?

*Arta*¹ merge și mai departe, imitând *omul*, această lucrare rațională și foarte înaltă a naturii. Căci prin artă este creat acest mare LEVIATAN² numit COMUNITATE CIVILĂ³ sau STAT (CIVITAS, în latină), care nu este altceva decât un om artificial, dar cu o statură și o forță superioare față de cele ale omului natural, pentru a cărui protecție și apărare a fost conceput, și în care *suveranitatea* este un *suflet* artificial, ce dă viață și mișcare întregului corp; *magistrații* și ceilalți *funcționari* care se ocupă de judecată și de aplicarea legii sunt *încheieturile* artificiale; *răsplata* și *pedeapsa* (care, legate de scaunul suveranității, mișcă fiecare încheietură și fiecare membru, pentru ca acestea să-și îndeplinească datoria) sunt *nervii*, care au același rol în corpul

¹ În gândirea lui Hobbes, arta are două sensuri: unul *taxonomic* (care ține de împărțirea artelor în mai multe discipline) și unul *psihologic* sau funcțional (care se referă la abilitățile și cunoașterea umane, precum arta guvernării sau cea a geometriei).

² Pentru acest termen, vezi nota de la cap. XVII.13.

³ Eng. *commonwealth*; am adoptat soluția de traducere propusă de A.-P. Iliescu și de E.-M. Socaciu în fragmentele hobbesiene coordonate de aceștia (*Fundamentele gândirii politice*, Polirom, Iași, 1999; vezi și *Filosofia politică a lui Thomas Hobbes*, Polirom, Iași, 2001), sintagma „comunitate civilă” fiind mai apropiată de lat. *civitas* (comunitate politică sau a cetățenilor). Literal, acest termen se traduce prin „binele public” (*the common weal*), fiind totodată folosit în spațiul anglo-saxon pentru a traduce latinul *res publica* (republică).

natural; *prosperitatea* și *bogăția* tuturor membrilor particulare sunt *forța*; *salus populi* (*siguranța poporului*) este *datoria* sa; *consilierii*, care îi propun toate lucrurile pe care trebuie să le cunoască, sunt *memoria* sa; *echitatea* și *legile* sunt *rațiunea* și *voința*; *buna înțelegere* este *sănătatea*; *rebeliunea* este *boala*; iar *războiul civil*, *moartea*. În fine, *pactele* și *convențiile*¹ prin care părțile acestui corp politic au fost la început create, aduse laolaltă și unite, seamănă cu acel *fiat* sau acel *să facem om* rostit de Dumnezeu în momentul creației.

2. Pentru a descrie natura acestui om artificial, voi lua în considerare: În primul rând, *materia* și *artizanul* acestuia, care sunt *omul*.

În al doilea rând, *cum* și prin ce *convenții* este făcut, care sunt *drepturile* și *dreapta putere* sau *autoritate* a unui *suveran*; și ce anume îl *menține* sau îl *destramă*.

În al treilea rând, ce este o *comunitate civilă creștină*.

În ultimul rând, ce este *regatul întunericului*.

3. În ceea ce privește primul punct, există o zicală folosită destul de mult în ultima vreme, potrivit căreia *înțelepciunea* este dobândită, nu prin lectura *cărților*, ci a *oamenilor*. Ca urmare a acestui lucru, acele persoane care nu pot, în cea mai mare parte, să ofere o altă dovadă a înțelepciunii lor simt mare plăcere arătând ce cred ei că au citit în oameni, cenzurându-se unul pe la spatele celuilalt într-un mod lipsit de bunăvoință. Dar mai există o zicală din vechime, prin care ar putea învăța cu adevărat să se citească unul pe celălalt, dacă sunt dispuși să facă acest efort, iar aceasta este *nosce teipsum*, *citește-te pe tine însuși*²; care nu însemna – așa cum este întrebuițată astăzi – faptul de a încuraja purtarea barbară a celor aflați la putere față de inferiorii lor sau purtarea obraznică a celor de condiție joasă față de superiorii lor. Această zicală ne învață că, prin asemănarea gândurilor și pasiunilor unui om cu cele ale altui om, oricine privește în

¹ Eng. *the pacts and covenants*.

² Aici, Hobbes traduce diferit bine-cunoscuta sintagmă „Cunoaște-te pe tine însuși”. Validitatea introspecției stă în faptul că, în virtutea caracterului universal al naturii umane, faptul de a ne „citi” pe noi înșine ne dă posibilitatea de a accesa și de a înțelege în mod nemijlocit o mare parte dintre mecanismele dorințelor și pasiunilor celorlalți. Astfel, introspecția ne poate spune ce presupun, de exemplu, speranța și frica, însă nu ne poate spune la ce speră oamenii și de ce anume le este frică, având în vedere că, potrivit lui Hobbes, oamenii nu speră și nu se tem de *aceleași* lucruri, obiectele pasiunilor noastre fiind diferite (pentru o discuție legată de transformarea introspecției într-un argument ce fundamentează o metodă, vezi M. Rhonheimer, *La filosofia politica di Thomas Hobbes*, Armando, Roma, 1997, p. 61; cf. B. Gert, *Hobbes: Prince of Peace*, Polity, 2010, pp. 34-35).

sine însuși și ia în considerare ceea ce face atunci când *gândește*, *iși dă cu părerea*, *raționează*, *nădăduiește*, *se teme* etc. și pe ce temeuri o face, va citi și va cunoaște în felul acesta gândurile și pasiunile tuturor celorlalți oameni în circumstanțe asemănătoare.

Eu vorbesc despre asemănarea *pasiunilor*, care sunt aceleași la toți oamenii, și anume *dorința*, *teama*, *nădejdea* etc., iar nu despre asemănarea *obiectelor* pasiunilor, care sunt lucrurile *dorite*, *temute*, *nădăduite* etc., pentru că acestea variază în funcție de alcătuirea individuală și de educația fiecăruia și sunt atât de ușor de ascuns de cunoașterea noastră, încât trăsăturile inimii omenești, întinate și amestecate cu ipocrizie, minciună, falsuri și doctrine eronate pot fi știute doar de acela care cercetează inimile. Și cu toate că prin acțiunile oamenilor descoperim uneori intențiile acestora, facem totuși acest lucru fără a le compara cu ale noastre și fără a deosebi toate circumstanțele care ar putea schimba situația, ceea ce înseamnă a le descifra fără să avem o cheie potrivită și a ne înșela de cele mai multe ori, din prea mare încredere sau din prea mare neîncredere, după cum acela care citește este om bun sau rău.

4. Dar cu oricâtă desăvârșire citește un om pe un altul prin acțiunile sale, lucrul acesta nu îi servește decât pentru cunoașterea sa, care sunt puțini. Cel care cârmuiește o întreagă națiune este nevoit să citească în sine nu un anumit om, ci neamul omenesc, deși acest lucru ar fi greu de săvârșit, mai greu decât învățarea unei limbi sau a unei științe. Cu toate acestea, după ce îmi voi așeza propria citire într-o formă ordonată și limpede, nu le va mai rămâne altora decât strădania de a afla dacă găsesc în ei înșiși același lucru. Căci acest tip de doctrină nu admite o altă demonstrație.

PARTEA ÎNTÂI: DESPRE OM

I

DESPRE SENZAȚIE

1. În ceea ce privește gândurile oamenilor, le voi trata mai întâi în mod separat și apoi în succesiunea lor sau în funcție de dependența unuia de celălalt. În mod separat, fiecare dintre ele este *reprezentarea* sau *apariția* unei calități sau a unui alt accident al unui corp aflat în afara noastră, care îndeobște este numit *obiect*. Obiect care acționează asupra ochilor, urechilor și altor părți ale corpului omenesc și care, prin diversitatea modului de acțiune, produce o diversitate de apariții.

2. Originea tuturor [gândurilor] noastre este ceea ce numim SENZAȚIE (căci în mintea omului nu există concepție care să nu fi fost mai întâi, în totalitate sau în parte, generată la nivelul organelor de simț). Celelalte derivă din această origine.

3. Cunoașterea cauzei naturale a senzației nu este strict necesară pentru lucrul pe care ni l-am propus aici, și am scris pe larg despre acest subiect în altă parte¹. Cu toate acestea, pentru a completa fiecare parte a metodei de față, voi explica aici pe scurt același aspect.

4. Cauza senzației este corpul sau obiectul exterior care apasă organul propriu fiecărui simț fie în mod direct, ca în cazul gustului sau al pipăitului, fie în mod indirect, ca în cazul văzului, auzului și mirosului; iar această presiune, prin intermediul nervilor și al altor filamente și membrane ale corpului, se propagă în interior până la creier și inimă, unde cauzează o rezistență, o contrapresiune sau un efort² al inimii de a se elibera, efort care, întrucât este îndreptat *spre exterior*, pare să fie ceva în afară. Această *aparență* sau *fantezie*³ este ceea ce oamenii numesc *sen-*

¹ Vezi *Elements of Law*, cap. II.

² *Endeavour* (lat. *conatus*, „impuls”, „înclinație”, „tendență”): un concept-cheie în gândirea lui Hobbes, care indică o „mișcare” exercitată într-o perioadă extrem de scurtă de timp (vezi *De corpore*, XV.2; și, de asemenea, *Lev.* VI.1).

³ Se pare că în gândirea hobbesiană termenul „fantezie” are două sensuri: unul psihologic și altul poetic. Conform primei perspective, fantezia este asociată cu

zație și constă pentru ochi într-o *lumină* sau o *culoare de o anumită formă*, pentru ureche, într-un *sunet*, pentru nas, într-un *miros*, pentru limbă și palat, într-un *gust*, iar pentru restul corpului, în *căldură, răceală, duritate, moliciune* și alte astfel de calități pe care le putem discerne prin *pipăit*.

Toate aceste calități numite *sensibile* nu sunt, în obiectul care le cauzează, altceva decât numeroase mișcări diferite ale materiei prin care acesta apasă în mod diferit organele noastre. Iar în noi, care avem organele apăsate, ele nu sunt altceva decât diferite mișcări (căci mișcarea nu produce decât mișcare). Dar apariția lor în noi este fantezie fie că suntem treji, fie că dormim. Așa cum apăsarea, frecarea sau lovirea ochiului ne provoacă fantezia unei lumini, iar apăsarea urechii produce un sunet, tot așa și corpurile pe care le vedem sau pe care le auzim produc același lucru în virtutea acțiunii lor puternice, pe care însă nu o putem observa. Căci dacă acele culori și sunete s-ar afla în corpurile sau în obiectele care le cauzează, nu ar putea fi separate de ele, așa cum vedem că se întâmplă prin intermediul oglinzilor sau prin reflexia în ecou; în aceste cazuri, știm că lucrul pe care îl vedem este într-un loc, iar aparența într-un altul.

Și cu toate că, la o anumită distanță, obiectul real și adevărat pare să fie investit cu fantezia pe care o generează în noi, obiectul este în continuare un lucru, iar imaginea sau fantezia, un altul. Astfel, în toate cazurile, senzația nu este altceva decât fantezie originară cauzată (după cum am spus deja) de presiune, adică de mișcarea exercitată de lucrurile exterioare asupra ochilor noștri, asupra urechilor noastre și asupra celorlalte organe rânduite pentru acest lucru¹.

5. Dar școlile filosofice din toate universitățile creștinătății, care se sprijină pe anumite texte ale lui Aristotel, predau o altă doctrină și spun, în privința cauzei *vederii*, că lucrul văzut emană în toate părțile o *specie*

senzația și conținuturile acesteia, adică experiența interioară a unui obiect (cum este în cazul de față) sau „închipuirile” pe care le experimentăm (II.2; vezi obiecțiile aduse de D.D. Raphael în *Hobbes: Morals and Politics*, Londra, 1977, pp. 63-64). Conform celei de-a doua perspective, fantezia reprezintă capacitatea de a combina într-un mod neobișnuit lucrurile pentru a crea metafore și comparații (*Elements of Law* X.3).

¹ Din punct de vedere fizic, senzația nu este decât mișcarea din cadrul aparatului nostru cognitiv și, astfel, este un proces format din două etape. În prima etapă, un obiect exterior produce o presiune asupra organelor noastre de simț și se îndreaptă (prin intermediul nervilor și al altor legături) întâi spre creier și apoi spre inimă, unde întâlnește o contrapresiune. În a doua etapă, datorită forței acestei contrapresiuni, natura mișcării pare să se schimbe și se numește acum *efort* (sau lat. *conatus*), rezultatul final al acestui proces fiind *senzația* sau *fantezia*, ce constă nu doar în reprezentarea unui obiect, ci și în evaluarea sau judecarea acelui obiect în termeni de *dorință* sau *aversiune* (pentru ultimii doi termeni, vezi VIII.3 și respectiv VI.2).

vizibilă – în limba noastră, o *reprezentare*, o *apariție*, un *aspect* vizibile sau o *aparență văzută*, a cărei primire în ochi este *vederea*. Iar cât despre cauza *auzului*, susțin că lucrul auzit emană o *specie audibilă*, adică un *aspect audibil* sau o *aparență audibilă* care, intrând în urechi, alcătuiește *auzul*. Chiar și în privința *intelectului*¹ aceștia spun că lucrul înțeles emană o *specie inteligibilă*, adică o *aparență inteligibilă* care, ajungând în intelect, ne face să înțelegem. Nu spun aceste lucruri pentru a dezaproba folosirea universităților, ci, dat fiind că va trebui să vorbesc mai jos despre funcția lor într-o comunitate civilă, trebuie să vă arăt de fiecare dată când le vom întâlni ce lucruri vor trebui corijate, unul dintre acestea fiind frecvența cuvintelor fără sens.

II

DESPRE IMAGINAȚIE

1. Un adevăr de care nimeni nu se îndoiește este acela că, atunci când un lucru se află în repaus, el va rămâne pentru totdeauna în repaus dacă un altul nu îl va pune în mișcare².

¹ Eng. *understanding*.

² Această formulă, cuplată cu cea de la începutul secțiunii următoare, reprezintă unul dintre pivoții principali ai principiului legii mișcării din noua știință (promovată de Galilei, Bacon, Huygens și Descartes) și din metafizica hobbesiană (ce are la bază materie aflată în mișcare). Este vorba despre principiul inerției, care a detronat teoria aristotelică a mișcării (*Fizica* IV.4.210b32). Potrivit perspectivei teleologice a lui Aristotel, toate corpurile au tendința de a se îndrepta spre locul lor „natural”, corpurile cele mai ușoare având tendința de a se îndrepta în sus, iar cele mai grele, în jos (spre centrul universului/Pământului). Potrivit noii formulări a mecanicii moderne, orice corp dat continuă să rămână într-o stare de repaus sau de mișcare liniară uniformă, cu excepția cazului în care este făcut să își schimbe starea prin intermediul unor forțe care acționează asupra sa. Hobbes adoptă astfel această lege a mișcării și o transferă din știința mecanicii în cadrul teoriei cunoașterii, al filosofiei minții și al antropologiei (viața nefiind decât *mișcare* interioară ce depinde de resurse exterioare obținute prin *mișcare* voluntară), extinzând-o până la filosofia sa politică (vezi F. Brandt, *Thomas Hobbes' Mechanical Conception of Nature*, 1928; O. Höffe, *Thomas Hobbes*, tr. N. Walker, SUNY Press, NY, 2015, pp. 79-80).